

УДК 1:364

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.22>

Соколовська Юлія Вадимівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
гуманітарного факультет
Національної академії Національної гвардії України
orcid.org/0000-0003-3778-0023
sokolovskaja.yulia2012@ukr.net

Севрук Ірина Ігорівна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
гуманітарного факультету
Національної академії Національної гвардії України
orcid.org/0000-0001-5751-2216
sevrukirina@ukr.net

ЕВАКУАЦІЯ РОДИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ ЗОНИ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ КОНТЕКСТИ

У дослідженні на основі системного, конкретно-історичного, міждисциплінарного та функціонального підходів здійснено аналіз морально-етичного підґрунтя проблем, пов'язаних із евакуацією родин військовослужбовців із зони ведення бойових дій; обґрунтовано принцип взаємної відповідальності військовослужбовця та держави як базовий у вирішенні широкого кола проблем щодо соціального забезпечення військовослужбовців.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності визнання державою проблем евакуації родин військовослужбовців із зони ведення бойових дій як таких, що потребують інституціонального вирішення; гарантування на законодавчому рівні та забезпечення на всіх рівнях військової організації безпеки родин незалежно від звання, посади та статусу військовослужбовця; визначення принципу взаємної відповідальності військовослужбовця та держави як базового.

Проводячи дослідження, було використано методи філософської рефлексії, аналізу, синтезу, аналізу документів, моніторингу, спостереження та опитування. Контекстом цього дослідження є реалії сучасної України як країни, на теренах якої введено воєнний стан.

Своєрідність отриманих результатів: 1) на основі проведеного аналізу доведено, що евакуація родин не має бути персональною проблемою окремих військовослужбовців; ця проблема є суттєвим чинником, що впливає на безпеку держави та суспільства; відповідно, її вирішення не можна зводити до суто персонального рівня; 2) необхідним з огляду на забезпечення безпеки держави та суспільства є інституціонально закріплене вирішення цієї проблеми; при цьому важливим є врахування двох рівнів (державного та військової організації) та чітке визначення специфічних завдань та алгоритмів дій кожного з цих рівнів; 3) морально-етичною основою, яка формує морально-етичні контексти вирішення соціальних проблем військовослужбовців та їхніх родин, зокрема, проблеми евакуації родин військовослужбовців із зони ведення бойових дій, має стати принцип взаємної відповідальності військовослужбовця та держави; 4) обґрунтовано, що відповідальність української держави має вибудовуватися як реальна струнка, гнучка система, здатна передбачати ризики/проблеми майбутнього, та адекватно на них реагувати.

Проведене дослідження відкриває широке коло перспектив для подальших розвідок науково-теоретичного та науково-практичного спрямування.

Ключові слова: воєнний стан, евакуація, родини військовослужбовців, соціальні гарантії, соціальний захист військовослужбовців, морально-етичні ризики, принцип взаємної відповідальності військовослужбовця та держави.

Sokolovska Yulia,
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of Social and Humanitarian Subjects Department
National Academy of the National Guard of Ukraine
orcid.org/0000-0003-3778-0023
sokolovskaja.yulia2012@ukr.net

Sevruk Iryna,
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of Social and Humanitarian Subjects Department
National Academy of the National Guard of Ukraine
orcid.org/0000-0001-5751-2216
sevrukirina@ukr.net

EVACUATION OF SERVICEMEN'S FAMILIES FROM THE COMBAT ZONE: MORAL AND ETHICAL CONTEXTS

Considering the systemic, concrete-historical, interdisciplinary and functional approaches, the present paper provides an analysis of the moral and ethical issues related to the evacuation of servicemen's families from the combat zone. The principle of mutual responsibility of the military and the state as the foundation in solving a wide range of problems regarding the social security of servicemen is substantiated.

The research purpose is to justify the need for the state to recognize the problems of evacuating families of military personnel from the combat zone as the crucial institutional solution; at the legislative level and at all levels of the military organization, to guarantee the safety of families, regardless of the rank, position and status of a serviceman; to define the principle of mutual responsibility of the serviceman and the state as basic.

During the research, the methods of philosophical reflection, analysis, synthesis, document analysis, monitoring, observation and survey were used. The context of this research is the realities of modern Ukraine as a country on the territory of which the martial law has been introduced.

Peculiarities of the obtained results: 1) on the basis of the conducted analysis, it was proved that the evacuation of families should not be a personal problem of individual servicemen; this problem is a significant factor affecting the security of the state and society; accordingly, its solution cannot be reduced to a purely personal level; 2) in order to ensure the security of the state and society, an institutionally fixed solution to this problem is necessary; at the same time, it is important to take into account the two levels (state and military organization) and clearly determine the specific tasks and action algorithms of each of these levels; 3) the principle of mutual responsibility of the serviceman and the state should become the moral and ethical basis that forms the moral and ethical contexts for solving the social problems of servicemen and their families, in particular, the problem of evacuating families of servicemen from the combat zone; 4) it is substantiated that the responsibility of the Ukrainian state should be built as a real lean and flexible system capable of predicting future risks/problems and adequately reacting to them.

The conducted research opens up a wide range of prospects for further research in the scientific-theoretical and scientific-practical direction.

Key words: martial law, evacuation, families of servicemen, social guarantees, social protection of servicemen, moral and ethical risks, the principle of mutual responsibility of servicemen and the state.

Постановка проблеми та її актуальність. Українське суспільство 24 лютого 2022 року стикнулось у новому масштабі із військовою агресією та її наслідками. На території всієї країни було введено воєнний стан. Розгортання масштабних бойових дій вимагало від військовослужбовців та представників усіх силових структур терміново приступити до виконання службово-бойових завдань. Ситуація була надскладною та загрозливою, вона розвивалася надшвидкими темпами. Під загрозою окупації

опинилися прикордонні території та області України, зокрема, Харківщина, Сумщина, Київщина, Чернігівщина, Херсонщина та інші. Мешканці міст, містечок та селищ, які опинилися у зоні ведення бойових дій/під загрозою окупації, вимушені були вже у перші ж дні евакуюватися. Місцеві владні структури доклали всіх зусиль, аби забезпечити цей процес.

Родини військовослужбовців опинилися у надскладній ситуації. Військовослужбовці через необхідність терміново виконувати

службово-бойові завдання були позбавлені можливості допомогти родинам евакуюватися.

Реалії воєнного стану та ведення бойових дій на теренах України продемонстрували появу нових викликів, до яких суспільство та держава не були готові. Зокрема, це стосується цілої групи проблем щодо соціального захисту військовослужбовців, зокрема, евакуації їхніх родин.

Аналіз досліджень і публікацій демонструє значну увагу українських дослідників, що надається проблемам соціального та правового захисту військовослужбовців та їхніх родин, при цьому здебільшого розглядаються соціально-правові (С. Ветлинський, С. Пасіка, О. Сайнецький, І. Сирота, Б. Сташківий, А. Мельник, А. Мінаєв, М. Шишлюк, Л. Цюкало та інші), соціально-економічні (Є. Болотіна, О. Більовський, О. Власюк, В. Горбулін) та соціально-психологічні аспекти (Н. Агеєв, О. Буряк, П. Волошин, М. Гіневський, Н. Дідик, О. Кокур, І. Пішко, Р. Попелюшко, Л. Шестопалова та інші).

Події АТО/ООС привернули увагу науковців до специфічної групи військовослужбовців – учасників АТО/ООС – та відповідної специфічної групи соціальних та правових проблем, зокрема, щодо їхніх родин. Актуальність наукових розвідок проблем соціального та правового захисту учасників АТО/ООС та необхідність пошуку адекватних сучасних підходів засвідчили дослідження, проведені Є. Болотіною, О. Квашею, А. Степановою, В. Лесковим, Н. Дідиком, О. Кокуном, Н. Лозінською, І. Пішко та інш.; при цьому наголос зроблено на залежності обороноздатності країни від своєчасності та ефективності вирішення цих проблем.

Водночас маємо засвідчити, що ані досить специфічні соціальні проблеми, з якими стикнулись військовослужбовці та їхні родини з 24.02.2022, зокрема, у зонах ведення бойових дій, ані морально-етичні контексти цих проблем, й досі достатнього науково-теоретичного розгляду не набули. На сьогодні коло цих проблем, від яких, до речі, залежить і морально-психологічний стан військовослужбовців, що виконують службово-бойові завдання, і обороноздатність країни, залишається поза увагою більшості не тільки науковців, але й влади та військової організації.

Коло цих проблем розгортається у досить широкому діапазоні, що потребує окремих спеціальних наукових розвідок. Автори цього дослідження зосереджують увагу на проблемах, що пов'язані з евакуацією родин військовослужбовців із зони ведення бойових дій. Евакуація родин військових, безумовно, постає як часткова проблема, але досить показова з огляду на морально-етичні контексти її розгортання й вирішення та одночасно її вплив на обороноздатність країни.

Тому **метою цієї статті** є обґрунтування необхідності інституціонального вирішення проблем евакуації родин військовослужбовців із зони ведення бойових дій, гарантування на законодавчому рівні та забезпечення на всіх рівнях військової організації безпеки родин незалежно від звання, посади та статусу військовослужбовця; визначення морально-етичних контекстів, що забезпечують можливість визнання важливості цієї проблеми та необхідності її вирішувати.

Методи, методологія. Методологічною основою цього дослідження є системний, конкретно-історичний, функціональний та міждисциплінарний підходи. Системний, конкретно-історичний та міждисциплінарний підходи є універсальними в методології сучасного наукового пізнання. Функціональний підхід дозволяє виявити морально-етичні ризики, пов'язані з нехтуванням соціальних проблем військовослужбовців, що перебувають у зонах ведення бойових дій, можливістю розгортання цих проблем не тільки у площині безпеки родини, а й у площині безпеки країни. Методологічним принципом, на який спирається це дослідження, є принцип «взаємної відповідальності військовослужбовця і держави», обґрунтований у працях західних теоретиків, зокрема, С. Гантінгтона (Huntington, 1957).

Методи, які використовувались у разі проведення дослідження: філософська рефлексія, аналіз, синтез, аналіз документів, моніторинг, спостереження та опитування.

Матеріалами дослідження слугує нормативно-законодавча база, спрямована на забезпечення соціального та правового захисту військовослужбовців та їхніх родин, а також законодавчі ініціативи та експертні висновки.

Контекстом цього дослідження є реалії сучасної України як країни, на теренах якої введено воєнний стан.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Незважаючи на те, що держава та суспільство саме через воєнні дії усвідомило життєву важливість професії військових, проблеми родин військовослужбовців опинились дещо поза увагою. Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» до останнього залишався законом мирного часу. Лише поточна редакція від 19.11.2022 року містить доповнення, що враховують реалії ведення бойових дій на теренах країни. Водночас проблеми, пов'язані з евакуацією родин військовослужбовців, так і залишилися поза увагою (Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», редакція від 19.11.2022).

Одним з перших на проблеми евакуації родин військовослужбовців із зони ведення бойових дій звернув депутат Верховної Ради Максим Березін, висунувши законодавчу ініціативу (законопроект № 7729 від 02.09.2022). У цьому документі пропонувано доповнити статтю 18 Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» частиною, яка закріплює «за членами сімей військовослужбовців статуси евакуації з районів бойових дій під час війни, зокрема з використанням сил і засобів армії та правоохоронців, як однієї з найбільш уразливих категорій населення» (законопроект № 7729 від 02.09.2022).

Справді, аналіз ситуацій на окупованих територіях та територіях ведення бойових дій свідчить, що саме родини співробітників органів, які входять до складу сил безпеки та оборони України, стають об'єктом «незаконних посягань на їхнє життя та здоров'я», їх можуть використовувати із метою «тиску на цих співробітників, шантажу, ... як джерело отримання розвідувальної інформації та вчинення інших дій на шкоду державній безпеці України» (законопроект № 7729 від 02.09.2022).

Наголосимо, що названа ініціатива датується лише серпнем 2022 року. І це ще залишається законопроектом, який потребує обговорень та узгоджень. А воєнний стан у країні триває вже дев'ять місяців. Крім того, «Експертний висновок Міністерства фінансів України до законопроекту, згідно зі статтею 27 Бюджетного кодексу України» від 10.11.2022, наголошує на тому, що реалізація законопроекту № 7729 від 02.09.2022 натеper є неможливою через

необхідність «надати фінансово-економічні розрахунки та обґрунтування щодо потреби у бюджетних коштах для його реалізації». Крім того, необхідними є пропозиції щодо змін «до законодавчих актів України щодо скорочення витрат бюджету та/або джерел додаткових надходжень бюджету для досягнення його збалансованості» (Експертний висновок Міністерства фінансів України до законопроекту згідно зі статтею 27 Бюджетного кодексу України від 10.11.2022 р).

Як бачимо, така проблема на сьогодні не усвідомлюється бюрократичним державним апаратом як така, що потребує нагального вирішення. І гасла/декларації щодо піклування про військових, незважаючи на воєнний стан та життєво значущу для держави та суспільства службу, яку несуть військові, так і залишаються гаслами та деклараціями. Військовослужбовці у надскладній для їхніх родин ситуації залишаються сам на сам із своїми проблемами.

Безумовно, проблема евакуації родин військових із зони ведення бойових дій з особливою гостротою поставала у перші дні та тижні березня 2022 року. І у певному сенсі неготовність держави до вирішення цієї проблеми на той час може бути хоч якимось чином виправданою. Але неготовність/небажання привертати увагу до цієї проблеми натеper (листопад 2022 року) викликає у військових нерозуміння та численні питання.

В ієрархії цінностей військових родина посідає одне з головних місць. Нехтування безпекою родини у воєнний час на державному рівні може обернутися численними ризиками, пов'язаними із якістю виконання службово-бойових завдань та мотивацією, особливо у зонах ведення бойових дій.

На думку авторів, у вирішенні такої проблеми важливо врахувати не тільки (і не стільки) фінансово-економічні обґрунтування та правові закріплення. Підґрунтя можливості вирішення цієї проблеми розгортається у морально-етичній площині. Йдеться про відповідальність. Точніше про взаємну відповідальність: військового перед державою та держави перед військовим.

Варто зазначити, що відповідальності як ставленню військового до виконання власного професійного обов'язку у Збройних силах України традиційно приділяється значна увага. Водночас слід пам'ятати, що відповідальність

розгортається у площині взаємодії, взаємин. Вона реалізується як необхідне відношення лише через свідому діяльність усіх соціальних суб'єктів з виконання взаємних вимог на основі їх загального інтересу, норм та принципів такої соціальної групи або суспільства загалом. На цьому наполягає як вітчизняна, так і західна теоретична традиція.

Отже, відповідальність як невід'ємна ознака військової професії має конституюватися не тільки військовослужбовцем, а й державою. При цьому відповідальність військового перед державою полягає в бездоганному виконанні військового обов'язку, а відповідальність держави перед військовослужбовцем, своєю чергою, має міститися у забезпеченні умов для розвитку особистості військовослужбовця протягом військової служби, підтримки високого соціального статусу армії.

Дж. Р. Мерфі та З. Бредфорд, проводячи розгляд професійної армії у «Міжнародній військовій та оборонній енциклопедії», доводять, що держава має забезпечити належний професійний статус військовослужбовця, тоді як обов'язок солдата та офіцера виконувати свій військовий обов'язок, служити державі до кінця, навіть ризикуючи життям. Для військового професіонала цей обов'язок не підлягає сумніву (International Military and Defense Encyclopedia, 1993). Держава має вибудовувати струнку систему соціальних гарантій військовослужбовців: захист прав та свобод, честі та гідності професійних військових, обсягу грошового утримання солдат та офіцерів, рівня доходів з розрахунку на членів їхніх родин, майнового володіння, житла, отримання освіти, навчання та виховання дітей, розвитку соціальної інфраструктури військових частин тощо (International Military and Defense Encyclopedia, 1993).

Як зазначають українські дослідники проблеми, сутність соціального захисту «полягає у створенні умов, які нейтралізують вплив негативних факторів, пов'язаних із професійною діяльністю, або компенсують цей вплив» (Болотіна та ін., 2020, с. 117). Це зауваження є методологічно значущим з огляду на швидкоплинність та змінюваність ситуацій, що притаманне сучасності, яка генерує кожного разу нові виклики/ризики/проблеми.

Тому, на думку авторів цього дослідження, відповідальність української держави перед

власними силовими структурами має вибудовуватися, по-перше, як струнка система, яка є реальною, фінансово-економічно обґрунтованою, з ретельно відпрацьованим правовим забезпеченням. По-друге, ця система має бути гнучкою, здатною адекватно реагувати на виклики часу. По-третє, така система має включати прогностичні сценарії, що враховують імовірні ризики та нові відповідні групи соціальних проблем військовослужбовців та їхніх родин. Сучасність вимагає від української держави відповідального ставлення до власних силових структур, до кожного військовослужбовця незалежно від його звання, посади та статусу.

Соціальні, морально-етичні, безпекові ризики, що їх продемонструвала ситуація з евакуацією родин військовослужбовців, на думку авторів, є наслідком усвідомлення соціальних проблем військовослужбовців та їхніх родин як другорядних, вирішення яких можливе за «остаточним» принципом. Що, на думку авторів, є проявом недостатнього рівня відповідальності держави перед військовими.

На думку авторів, вирішення проблем, пов'язаних із евакуацією родин військовослужбовців, потребує усвідомлення на державному рівні зазначеного кола проблем не як другорядних, а як одних з принципово важливих. Це питання не тільки та не стільки персональне, скільки державного рівня; воно безпосередньо стосується державної безпеки.

Тому, на думку авторів, проблеми евакуації родин із зони ведення бойових дій мають бути вирішені інституціонально, принаймні, на двох рівнях.

Перший рівень – державний. Держава має не тільки декларувати, а й реально забезпечувати на законодавчому рівні з відповідним фінансуванням можливість евакуації родин військовослужбовців із зони ведення бойових дій. Тут виникає ціла низка питань та уточнень, що потребують чіткого законодавчого закріплення. Це стосується і складу родини військовослужбовця, і умов евакуації тощо.

Так, приміром, законодавча ініціатива М. Березіна у складі родини військовослужбовця враховує лише дружину, неповнолітніх дітей та дітей-інвалідів. Водночас склад родини може бути іншим (більшим), разом з військовослужбовцем можуть проживати та вести

спільне господарство літні батьки та інші. Крім того, сучасне родинне життя найчастіше навіть не мислиться без домашніх тварин. Українські реалії довели, що моральність пересічного громадянина не дозволяє йому кидати тих, хто потрапив у зону його відповідальності/піклування. ЗМІ наводять численні сюжети, коли громадяни у найважчих екстремальних умовах не кидали своїх домашніх улюбленців. Водночас ті ж реалії демонструють і протилежну картину. Окуповані/деокуповані території, зони ведення бойових дій наповнені покинутими тваринами. Про цей складник гуманітарної катастрофи не надто часто пригадують, але з будь-якої точки зору (соціальної, економічної, морально-етичної) така ситуація для цивілізованого суспільства є абсолютно неприйнятною. Сучасна держава не може абстрагуватися від зазначеного кола проблем, ігноруючи їх очевидність. Отже, коли йдеться про евакуацію родин військовослужбовців, такі проблеми мають бути враховані та вирішені (економічно та організаційно).

Другий рівень – самої військової організації. На цьому рівні необхідними є моніторинг ситуації, надання своєчасної інформації, що забезпечує можливість проведення фінансово-економічних розрахунків та надання обґрунтувань щодо потреби в бюджетних коштах тощо. Необхідним є налагодження систематичного моніторингу місця проживання (знаходження) родин військовослужбовців. Також має бути організовано чітка система, що забезпечує ефективні комунікації з родинами військовослужбовців, їх своєчасне оповіщення. Принципово важливим є усвідомлення і державою, і військовими структурами того факту, що військовий у зоні ведення бойових дій не в змозі одночасно і виконувати службово-бойові завдання, і здійснювати комунікації з родиною, забезпечуючи її евакуацію та безпеку.

Крім того, необхідно врахувати, що у військовій організації є постійний склад та перемінний. Приміром, у Національній академії Національної гвардії України до перемінного складу можна віднести слухачів магістратури (офіцерів оперативного рівня), офіцерів-слухачів курсів підвищення кваліфікації та інш. Члени родин цієї категорії (перемінного складу) можуть не перебувати безпосередньо разом із військовослужбовцями. Отже, моніторинг ситуації, фінансово-економічні

розрахунки та організаційні заходи мають включати і цю категорію військовослужбовців та їхніх родин.

Потрібним є план евакуації, чітко розроблені алгоритми дій членів родин військових з урахуванням особливостей інфраструктури населеного пункту, місця дислокації військової частини (підрозділу). Ця інформація має бути своєчасно доведеною до відома членів родин.

Досвід доводить, що наявна структура військової організації не потребує створення спеціальних структур/підрозділів, які б забезпечували безпеку родин. Головне – це неформальне ставлення до виконання зазначених завдань.

Безумовно, пропонуване дослідження не охоплює всього кола проблем військовослужбовців та їхніх родин, спричинених веденням бойових дій на теренах нашої країни. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у такому:

- виявленні кола типових проблем військовослужбовців та їхніх родин, що виникають внаслідок введення воєнного стану в країні;
- пошуку механізмів та обґрунтування алгоритмів їх вирішення.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати таке:

- евакуація родин не є (не повинна бути) персональною проблемою окремих військовослужбовців, відповідно, її вирішення не можна зводити до суто персонального рівня;
- необхідним з огляду на забезпечення безпеки держави та суспільства є вирішення цієї проблеми на інституціональному рівні. Необхідними є зміни на двох рівнях (державному та військової організації), що передбачає, зокрема, чітке визначення специфічних завдань та алгоритмів дій кожного з цих рівнів;
- морально-етичною основою вирішення соціальних проблем військовослужбовців та їхніх родин, зокрема, проблеми евакуації родин військовослужбовців із зони ведення бойових дій, має стати принцип взаємної відповідальності військовослужбовця та держави;
- додержання принципу взаємної відповідальності, реалізація його у різноманітних практиках стає гарантом усвідомлення державою соціальних проблем військовослужбовців та їхніх родин не як другорядних, а принципово важливих, що постають як вагомий чинник у питаннях забезпечення безпеки суспільства та держави.

Список використаних джерел:

1. Болотіна Є.В., Кваша О.П., Степанова А.Е. (2020). Дослідження соціальних проблем військовослужбовців та їхніх сімей в умовах проведення антитерористичної операції. *Вісник економічних наук України*. № 2. С. 117–122. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\)](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39)).
2. Експертний висновок Міністерства фінансів України до законопроекту згідно зі статтею 27 Бюджетного кодексу України від 10.11.2022 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2957865.pdf.
3. International Military and Defense Encyclopedia. New York : Charles Scribners Sons/Reference. January 1, 1993. 3208 p.
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України. Редакція від 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
5. Членів сімей військових пропонують зробити такими, що підлягають обов'язковій евакуації з районів бойових дій, – законопроект № 7729 від 02.09.2022. *Офіційний сайт інформаційного агентства Interfax-Україна*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/856197.html>.
6. Huntington S. (1957). *The Soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*. Cambridge Ma : Harvard Univ. Press. P. 534.

References:

1. Bolotina, Ye.V., Kvasha, O.P., Stepanova, A.E. (2020). Doslidzhennia sotsialnykh problem viiskovosluzhbovtiv ta yikh simei v umovakh provedennia antyterrorystychnoi operatsii. *Visnyk ekonomichnykh nauk Ukrainy* [Research of Social Problems of Servicemen and their Families in the Conditions of Anti-Terrorist Operation. *Bulletin of Economic Sciences of Ukraine*]. 2020. № 2. P. 117–122. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\)](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39)).
2. Ekspertnyi vysnovok Ministerstva finansiv Ukrainy do zakonoproektu zghidno zi statteiu 27 Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy vid 10.11.2022 r. [Expert opinion of the Ministry of Finance of Ukraine on the Draft Law in accordance with Article 27 of the Budget Code of Ukraine dated November 10, 2022]. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2957865.pdf.
3. International Military and Defense Encyclopedia (1993). New York: Charles Scribners Sons/Reference. 3208 p.
4. Huntington, S. (1957). *The Soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*. Cambridge, Ma: Harvard Univ. Press. P. 534.
5. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyt viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy. Redaktsiia vid 19.11.2022 [About social and legal protection of military personnel and their family members: Law of Ukraine. Editorial from 19.11.2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
6. Chleniv simei viiskovykh proponuiut zrobyty takymy, shcho pidliahaiut obov'iazkovii evakuatsii z raioniv boiovykh dii, – zakonproiekt № 7729 vid 02.09.2022 [Members of military families are proposed to be subject to mandatory evacuation from combat areas – Draft Law No. 7729 dated September 2, 2022. The official website of Interfax-Ukraine news agency]. Retrieved from: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/856197.html>.